

ЗАУВАГИ ДО ІДЕЇ ТРЬОХ СВІТІВ КАРЛА ПОППЕРА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЙ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Андрій Синиця

Анотація. В статті досліджено ідею трьох світів Карла Поппера й висловлено низку зауваг щодо доцільності такого поділу з огляду на перспективи новітньої науки. З'ясовано, що ідею трьох світів Поппер досліджував фактично упродовж усього періоду своєї творчості, щоразу особливу увагу приділяючи світу 3. Такий підхід був йому потрібний для того, щоб продемонструвати коректність об'єктивної епістемології, яка, на його думку, найбільш слушно пояснює те, як відбувається ріст наукового знання. Звернуто увагу на те, що Поппер визначає світ 3 як об'єктивний світ продуктів людського розуму, який є необхідним для розвитку наукового знання, автономним, вираженим у мові, самотрансцендентальним та емерджентним. Прояснено як ідея світу 3 відрізняє погляди Поппера від інших мислителів, що були переконані в об'єктивному існуванні знань і з міркуваннями яких він зіставляв свої ідеї, найперше із поглядами Платона, Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, Бернарда Больцано та Готтлоба Фреге. Водночас критично розглянуто дещо довільне й недостатньо аргументоване потрактування Поппером природи натуральних чисел як продуктів людського розуму. Висловлено припущення, що з огляду на стрімкий розвиток новітніх технологій, простір віртуального світу, який має щось спільне з кожним із трьох світів у розумінні Поппера, але водночас суттєво відрізняється від кожного з них, за певних інтерпретацій може бути витлумачений як ще один світ. Такий світ інтерактивний та автономний й не менш об'єктивний, ніж інші. У перспективі його створюватиме лише штучний інтелект, що за умов набуття ним автономності у своїх діях, суттєвого перевернення усіх когнітивних спроможностей людини, досягнення технологічної сингулярності й зрештою перенесення свідомості людини у віртуальне середовище може стати єдиним простором справжньої реальності, якісно новим світом.

Ключові слова: концепція трьох світів Карла Поппера, світ 3, віртуальна реальність, штучний інтелект, об'єктивна епістемологія.

Карл Поппер упродовж усього життя розробляв ідеї критичного раціоналізму – філософської концепції розвитку наукових знань, яку він початково ще в 30-х роках XX ст. висловив на протигагу поглядам логічних позитивістів. Ті, як відомо, розвиток науки вбачали у поступовому накопиченні знань. Поппер же хотів продемонструвати, що цей розвиток можливий через усунення помилок з наукової теорії, поглиблення розуміння відповідної проблеми у спосіб висунення і перевірки гіпотез і формулювання нової, більш згожої наукової теорії. Згодом, відстоюючи свої ідеї, Поппер здійснював критику не лише логічних позитивістів, а й інших філософів, що висловлювали концепції розвитку наукового знання, відмінні від критичного раціоналізму, порушував все нові епістемологічні проблеми й використовував для цього нову термінологію. У своїх дослідженнях він спирався на результати сучасної науки, що давало йому підставу формулювати об'єктивну епістемологію, до того ж, еволюціоністську за суттю. Одним з визначальних моментів його епістемології, став поділ на три світи й, особливо, обґрунтування ідеї світу 3, або третього світу, провідного поняття його метафізичного реалізму й відповідно визнання об'єктивності змісту висловлених нами думок, автономності цього змісту та його впливу на фізичну реальність (світ 1) і наші психічні стани (світ 2). Але яким є цей світ 3? Чи вважав Поппер ідею існування трьох світів єдиноможливою? Чи не варто доповнити його концепцію існуванням інших світів (хоча б четвертого)? Відповідь на ці питання з'ясуємо далі. Для цього доведеться спершу коротко проаналізувати джерела до вивчення ідеї трьох світів Поппера і врахувати їхній філософський контекст. Далі буде охарактеризовано ключові аспекти запропонованого ним обґрунтування світу 3. Окремо в компаративістичному ключі буде звернено увагу на наявні в історії філософії міркування інших філософів, які наводив сам Поппер, міркуючи про світ 3. Й зрештою буде критично переосмислено ідею трьох світів, зважаючи на поступ науки й філософії, який відбувся в XXI столітті, насамперед завдяки досягненням у сфері штучного інтелекту й розширенню уявлень про світ віртуальної реальності.

Джерела до вивчення ідеї трьох світів Поппера і їхній філософський контекст

Питання трьох світів Поппер порушував фактично у більшості своїх творів, присвячених епістемології. Усі ці твори можна поділити

на групи. У першій групі творів, хронологічно, що закономірно, найбільш ранніх – головню у працях «Логіка наукового відкриття» (нім. видання «Logik der Forschung» 1935 року, перевидання англійською під назвою «The Logic of Scientific Discovery» 1959-го) і «Припущення та спростування: зростання наукового знання» (1963) – ідея трьох світів ще чітко не виокремлена, але вона добре вписується в його уявлення про об'єктивність знань і можливості пізнання світу.

Так, у праці «Логіка наукового відкриття» знаходимо ідеї, що не лише визначили зміст його філософських концепцій критичного раціоналізму, метафізичного реалізму, інтеракціонізму, а й уможливили подальші розмисли про три світи. Власне у цій праці Поппер критикує можливість індуктивного умовиводу й наголошує на потребі розробити дедуктивну перевірку теорій, виступає противником психологізму, визначає фальсифікованість як критерій демаркації наукових і ненаукових знань, і головне вказує на те, що наукові знання є об'єктивні, а їхню істинність можна перевіряти інтерсуб'єктивно. Тобто різні науковці можуть порозумітися у процесі пошуку істини, фактично працювати в межах єдиного спільного дискурсивного простору, який надалі він визначить як світ 3.¹ Але ще до того він проаналізує ідею об'єктивності знань, що має прямий стосунок до концепції світу 3, у праці «Припущення та спростування: зростання наукового знання». Проте, звісно, у ній більше увагу звернено саме на загальнофілософські питання методології наукового пізнання, критику наукових знань, формулювання металогічної концепції «істинності» («truthlikeness») або «правдоподібності» («verisimilitude»), обґрунтування ідеї еволюційного розвитку знань тощо.²

До другої групи творів Поппера, які поєднує намір чітко розкрити суть ідеї трьох світів, можна зарахувати його доповідь «Епістемологія без суб'єкта пізнання», прочитану 25 серпня 1967 року в Амстердамі на Третньому Міжнародному Конгресі з логіки, методології і філософії науки,³ лекцію «Про теорію об'єктивного розуму», прочитану

¹ Див. переклад першого розділу цієї праці українською мовою з англійського перевидання 2005 року, де вміщено короткий виклад основних епістемологічних ідей Карла Поппера, а саме: *Popper K. Логіка наукового відкриття. Огляд деяких фундаментальних проблем. Актуальні проблеми духовності*. 2021. Вип. 22. С. 170-191. DOI: <https://doi.org/10.31812/apd.v0i22.4462>.

² *Popper K. Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul, 1963.

³ Див.: *Popper K. Epistemology without Knowing Subject. Logic, Methodology and Philosophy of Science III: Proceedings of the Third International Congress for Logic, Methodology and Philosophy of Science*. Amsterdam: North-Holland, 1968. P. 333-373.

німецькою мовою (з певними скороченнями) 3 вересня 1968 року у Відні,⁴ а також лекцію «Три світи», яку Поппер прочитав 7 квітня 1977 року у Мічиганському університеті в рамках серії «Лекції Таннера про людські цінності», започаткованої на пошанування найвидатніших учених, що досліджували людські цінності.⁵

Власне в «Епістемології без суб'єкта пізнання» Поппер пояснив суть свого задуму поділу на три світи й продемонстрував, як можлива об'єктивна епістемологія, тобто така, що зосереджена не на суб'єкті пізнання, а на продуктах його творчості. У цьому дослідженні також привертає увагу його історико-філософський аналіз, у межах якого він показує переваги власного підходу порівняно з підходами інших мислителів, які порушували питання об'єктивності знань. У такий спосіб продемонстровано важливість відповідної проблематики в історії філософії, утім недостатньо уваги приділено власне аналізу новітніх науково-філософських перспектив аналізу цього питання. У лекції «Про теорію об'єктивного розуму» Поппер продовжив вивчення світу 3, зокрема обґрунтував методологію плюралізму, дослідив причинні відношення трьох світів, наголосив на об'єктивності світу 3, його створенні людиною, і, що цікаво, продемонстрував, як психологічні процеси мислення співвідносяться з об'єктами світу 3 і як вивчення автономного світу 3 пов'язане з проблематикою розуміння, зокрема в гуманітарних науках. А от у вступі до лекції «Три світи» Поппер пояснював: «У цій лекції я маю намір кинути виклик тим, хто підтримує моністичний або навіть дуалістичний погляд на Всесвіт; натомість я запропоную плюралістичний погляд. Я запропоную погляд на Всесвіт, який визнає принаймні три різні, але взаємодіючі підвсесвіти».⁶ Й надалі він здебільшого розвинув поставлені раніше питання, які пов'язані з поділом на три світи, зокрема про мову як підґрунтя існування світу 3, про його вплив на світи 1 і 2, про самотрансцендентальність світу 3 тощо.

Зрештою, третя група творів стосується не стільки безпосередньо аналізу ідеї трьох світів, скільки її осмислення в контексті інших концепцій і міркувань Поппера. Зокрема до цієї групи творів можна

⁴ Див. її пізніше видання англійською у праці Поппера «Об'єктивне знання: еволюційний підхід»: *Popper K. On the Theory of Objective Mind*. Popper K. *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach*. Oxford: Clarendon Press, 1979. Ch. 4. P. 153–190.

⁵ *Popper K. Three Worlds. The Tanner Lectures on Human Values*. Vol. 1. Salt Lake City, Utah: University of Utah Press, 1980. P. 141–167.

⁶ *Ibid.* P. 143.

зарахувати «Автобіографію Карла Поппера»⁷ 1974 року, перевидану через два роки під назвою «Нескінченний квест: інтелектуальна автобіографія»,⁸ працю «Самість і її мозок» 1977 року, написану у співавторстві з нейрофізіологом, лауреатом Нобелівської премії з фізіології і медицини Джоном К. Екклзом,⁹ а також працю «Знання і проблема тіла-розуму: на захист інтеракціонізму», опубліковану 1994 року.¹⁰

Так, можна зауважити, що в автобіографії Поппер розглядає концепцію трьох світів як одне з важливих питань своєї філософії. У ній, у розділі 38 «Світ 3 або третій світ», Поппер порівнює свій погляд на три світи з відповідними міркуваннями у Больцано, вкотре наголошує на тривалій історії цього питання. Крім того, він згадує, що «вперше прочитав лекцію про цей погляд на світ 3 та його історію 1960 року на своєму семінарі в L. S. E. (Перша публікація: 1968)»,¹¹ тобто у Лондонській школі економіки (London School of Economics), структурному підрозділі Лондонського університету, де він викладав з 1946 року, а від 1949 року був професором логіки і наукового методу. А от у праці «Самість і її мозок» Поппер розставляє акценти щодо питання трьох світів у дещо відмінний спосіб. У другому розділі він пише про світи 1, 2 і 3, особливості взаємодії між ними, реальність світу 3, реальність об'єктів невітленого світу 3 і його зв'язок з психофізичною проблемою. Завдяки співавторству з Джоном К. Екклзом, який пише другу частину цієї праці, Поппер у такий спосіб демонструє, що ідеї запропонованого ним еволюційного підходу в епістемології цілком узгоджуються з досягненнями тогочасної природничої науки, з її поглядами на виникнення мови, природу самосвідомого розуму і його стосунок до мозку, усвідомлення сприйняття і даних своєї пам'яті тощо. Так він вказує на те, що сучасна наука дає ученим необхідні знання для пошуку відповідей на питання, що їх ставить філософія. Зрештою, у праці «Знання і проблема тіла-розуму: на захист інтеракціонізму» Поппер вкотре детально розглядає проблему автономності

⁷ *Popper K. Autobiography of Karl Popper. In The Philosophy of Karl Popper / Paul A. Schilpp (ed.). The Library of Living Philosophers. La Salle, Illinois: Open Court Publishing, 1974. Vol. 1. P. 2–184.*

⁸ *Popper K. Unended Quest: An Intellectual Autobiography. La Salle, Illinois: Open Court Publishing Company, 1976.*

⁹ *Popper K., Eccles J. C. The Self and Its Brain. New York: Springer International, 1977.*

¹⁰ *Popper K. Knowledge and the Body-Mind Problem: In Defence of Interaction / ed. M.A. Notturmo. London: Routledge, 1994.*

¹¹ *Popper K. Unended Quest: An Intellectual Autobiography. P. 218.*

світу 3 і обґрунтовує ідею емерджентної еволюції, щоб знову ж таки наголосити на коректності ідей інтеракціонізму в епістемології.¹²

На підставі наведеного аналізу стає чітко зрозуміло, що Поппер загалом розвиває ідею трьох світів упродовж кількох десятиліть. Він робить цю ідею однією з визначальних для своєї філософської системи, зіставляє її з іншими ідеями, але фактично мало що змінює у її потрактуванні порівняно з початковим задумом, хіба що шукає нових доказів для його підтвердження і для розкриття змісту поняття трьох світів.

Обґрунтування ідеї світу 3 Поппером

У чому суть поділу на три світи Поппер пояснював неодноразово. Наприклад, на початку праці «Епістемологія без суб'єкта пізнання» він писав:

Ми можемо виділити такі три світи або універсуми: по-перше, світ фізичних об'єктів або фізичних станів; по-друге, світ станів свідомості, або психічних станів, або, можливо, поведінкових схильностей до дії; по-третє, світ *об'єктивного змісту мислення*, особливо наукових і поетичних думок і творів мистецтва.¹³

Розвиваючи свою думку далі, до елементів світу 3 Поппер зараховував: 1) теоретичні системи; 2) проблеми і проблемні ситуації; 3) критичні аргументи; 4) стани дискусії або стани критичних аргументів; 5) зміст журналів, книжок і бібліотек.¹⁴

В інших творах він дещо розширює уявлення про особливості цих світів чи по-іншому трактує їхню суть. Наприклад, у «Про теорію об'єктивного розуму» Поппер міркує так:

Існує три світи: перший – фізичний світ або світ фізичних станів; другий – психічний світ або світ психічних станів; і третій – це світ інтелігібельності, або ідей в об'єктивному сенсі; це світ можливих об'єктів мислення: світ самих по собі теорій та їхніх логічних зв'язків; самих аргументів; і самих по собі проблемних ситуацій.¹⁵

А в лекції «Три світи» специфіку цих світів Поппер пояснює у такий спосіб:

¹² *Popper K. Knowledge and the Body-Mind Problem: In Defence of Interaction. P. 24–78.*

¹³ *Popper K. Epistemology without Knowing Subject. P. 333.*

¹⁴ *Ibid. P. 334.*

¹⁵ *Popper K. On the Theory of Objective Mind. P. 153–154.*

Є, по-перше, світ, який складається з фізичних тіл: з каменів і зірок; рослин і тварин; але також радіації та інших форм фізичної енергії. Я буду називати цей фізичний світ «світом 1»...

Існує, по-друге, ментальний або психологічний світ наших почуттів болю та насолоди, наших думок, наших рішень, наших сприйняттяв та наших спостережень; іншими словами, світ розумових або психологічних станів або процесів, або суб'єктивних переживань. Я назву це «світ 2»...

Під світом 3 я маю на увазі світ продуктів людського розуму, таких як мови; казки й оповідання та релігійні міфи; наукові припущення або теорії та математичні конструкції; пісні та симфонії; картини і скульптури. Але також літаки та аеропорти й інші досягнення техніки.¹⁶

Кожен із наведених світів можна розділити: світ 1 – на світ неживих фізичних об'єктів і світ живих речей або біологічних об'єктів; світ 2 – наприклад, на світ свідомих переживань і світ снів, або на світ свідомих переживань і світ підсвідомих переживань; або на свідомість людини і свідомість тварин; світ 3 (світ продуктів людського розуму) – на світ науки і світ художньої літератури; світ музики й мистецтва і світ техніки. Поппер воліє тлумачити світ 2 як сполучну ланку між світами 1 і 3, а тому переконаний, що пізнаючи як світ 1, так і світ 3, можна краще зрозуміти світ 2.

В інших творах Поппер здебільшого повторює зміст цих думок, почасти наводячи інші приклади, що не так суттєво. Важливо розуміти для чого йому цей поділ на три світи і які особливості саме світу 3, на якому він робить основний акцент у питанні побудови епістемології й росту наукових знань.

Згідно з Поппером, якщо ми зосередимо увагу епістемології на світі 2 (суб'єктивних значеннях), то це буде помилковий шлях і у такий спосіб нам не вдасться пояснити природу наукового знання. Але саме такий спосіб обирає традиційна епістемологія. Важливо, щоб епістемологія вивчала саме світ 3, тобто світ наукових дискусій і критичних аргументів. Вивчення саме цього світу допоможе зрозуміти те, як функціонує суб'єктивна людська свідомість, як працює людське мислення, тобто прояснить світ 2.

Пояснюючи те, що собою являє третій світ, Поппер доводить три тези:

- 1) «третій світ є природним продуктом людей. ...;
- 2) третій світ значною мірою автономний, хоча ми постійно впливаємо на нього і він впливає на нас. ...;

¹⁶ *Popper K. Three Worlds. P. 143–144.*

3) саме через взаємодію між нами і третім світом зростає об'єктивне знання, і що наявна тісна аналогія між зростанням знань і біологічним зростанням; тобто еволюцією рослин і тварин». ¹⁷

Варто додати, що те, що світ 3 створений людьми, зовсім не означає, що люди розуміють усі проблеми, які в ньому виникають, і усвідомлюють усі можливості, які властиві їхньому творінню. Ба більше, більшість із проблем світу 3 може так ніколи й не бути осмислена людиною. Наприклад, достатньо просто задати ряд натуральних чисел, як завдяки цьому автоматично стануть наявними низка автономних, побічних, випадкових проблем, як-от відмінність між парними і непарними числами, прості числа, гіпотеза Гольбаха тощо. Такі проблеми є частиною знань, які визначають межі світу 3. Вони існують тільки у межах цього світу, з властивою йому сферою автономії, а отже, й об'єктивною сферою. Й чим більше ми розумітимемо природу світу 3, тобто сутність наявних у ньому проблем, тим більше ми зможемо їх використовувати для поглиблення нашого розуміння світу 1 і світу 2.

Поппер розвиває біологічний підхід до вивчення світу 3. Його цікавлять: 1) методи, які використовували тварини, чи форми, в яких виражали свою поведінку; 2) структури самі по собі. Він як антибіхевіорист і антипсихологіст висловлює переконання про те, що про поведінку тварин можна довідатися на підставі вивчення продуктів їхньої життєдіяльності. Такий підхід, зосереджений на вивченні світу 3, буде об'єктивним. Ми зможемо багато чого довідатися про ос чи птахів, вивчаючи їхні гнізда, навіть якщо ті давно покинуті. Аналогічно ми зможемо довідатися багато про людей, вивчаючи їхні книжки (їхні творіння), навіть якщо ці книжки давно ніхто не читав. Ми дослідимо наслідки й зможемо зрозуміти причини. ¹⁸

Серед основних особливостей світу 3 (окрім створення людиною, автономності й визначального впливу на ріст наукового знання), згідно з Поппером, такі:

а) неможливість існування без мовного (ширше знакового) вираження й наявності вищих функцій мови – дескриптивної і аргументативної. Одних лише нижчих функцій мови (самовираження і сигнальної, тобто комунікативної – впливу на когось) було б недостатньо. Вивчення мови й отже, долучення до об'єктивного змісту думок, згідно з Поппером, є невід'ємною частиною людського буття. ¹⁹ Й хоча вини-

¹⁷ *Popper K. Epistemology without Knowing Subject. P. 333.*

¹⁸ *Ibid. P. 338–339.*

¹⁹ *Popper K. On the Theory of Objective Mind. P. 156.*

кнення мови вочевидь не було детерміноване потребою формування світу 3, той є побічним продуктом мови («*by-product of language*»), але це аж ніяк не означає, що він є чимось вторинним відносно своїх передумов. Сам факт існування мови заклав новий потенціал можливостей. По суті, світ 3 є лінгвістичним. Він не можливий без критичних аргументацій, опредметнених у мові;

б) самотрансцендентальність – одна з унікальних якостей світу 3, суть якої полягає у впливі на нас того, що ми створили. Ця якість є найважливішою для еволюції й для росту наукового знання. Вона дає нам змогу ставати кращими, послідовно здійснюючи раціональну критику змісту теорій, а не лише в процесі еволюційного природного відбору, тобто часто на основі спроб і помилок;

в) емерджентність – як спроможність виникнення нових якостей, які уже не можна редукувати попросту до сукупності своїх основ. Зрозуміло, що без наявності світу 2 (людських когнітивних якостей, ментальних станів, мислення, самоусвідомлення, пам'яті, уваги тощо) жоден світ 3 ніяк би не виник. Але уже виникнувши, він продовжуватиме існувати, допоки загалом існуватиме світ 1 і потенційно зможуть з'явитися носії світу 2 (розумні істоти), здатні дешифрувати зміст книг, бібліотек тощо. Світ 3 існуватиме автономно й зберігатиме потенціал впливу на світ 1 і світ 2.

Кожна з цих властивостей світу 3 вказує на можливість реалізації ідеї об'єктивної епістемології, ґрунтованої на наукових засадах, які в інших філософських концепціях були знехтувані, на чому неодноразово наголошував сам Поппер.

Елементи історико-філософської компаративістики щодо світу 3

Для обґрунтування ідеї світу 3 Поппер порівнює власний підхід з підходами попередників, головню теорією форм та ідей Платона, об'єктивним духом Гегеля, теорією висловлювань у собі та істин у собі Больцано і універсумом об'єктивного змісту думки Фреґе, з позицією «філософів переконання» (Декарта, Локка, Барклі, Г'юма, Рассела), логіка Лейзена Брауера тощо. Втім, одразу ж стає зрозуміло, що світ, про який пише Поппер, відмінний від світів, про які писали інші.

а) У Платона, як відомо, ідеї є вічними й незмінними, а ми у процесі пізнання лише пригадуємо те, що наша душа знала раніше, коли перебувала в царстві ідей. Світ 3, про який пише Поппер, не є вічним і

незмінним, його створюють люди, які формулюють не стільки ідеї, як теорії. Їй важливо досліджувати не істинність слів чи ідей (незмінних сутностей), а істинність теорій. Свої міркування люди записують у книгах і згодом можуть їх відтворити, прочитавши ці книги і маючи здатність до навчання. Якщо ж ці книги будуть знищені і їхній зміст уже буде неможливо відновити, то і світ 3, який створила наша цивілізація – зникне. Речі, до яких зможуть дійти наступні покоління, не маючи зв'язку зі світом 3, створеним попередніми поколіннями, можуть кардинально відрізнятись.

б) У Гегеля розвиток Абсолютної ідеї породжує навколишній світ, у Поппера – ідеї породжує людина, ніякої абсолютної істини бути не може. Для Гегеля єдність і боротьба протилежностей є одним із законів розвитку, а Поппер вважає, що будь-які суперечності мають бути еліміновані з мови наукової теорії й власне розвиток теорії полягає у тому, що з неї поступово усувають суперечності.

в) Недолік підходу Больцано і те, що істини самі по собі, про які він пише, безперечно є частиною світу 3, полягає у тому, що він погано пояснив те, як істини самі по собі відносяться до іншого світу. У Больцано ці істини передбачають існування людини, яка їх осмислює; в Поппера ж йдеться про автономний світ, який може існувати навіть, якщо й не буде того, хто його осмислюватиме.

г) Сам Поппер визнавав, що його «третій світ найбільше нагадує всесвіт об'єктивного змісту думки Фреге».²⁰ Як відомо, Фреге виокремлював такі три світи, три царства: об'єктивно-реальне (тобто фізичне), суб'єктивно-реальне (психологічне) і об'єктивно-нереальне. До третього з них належать функції поняття, істиннісні значення (істина, хиба), тобто такі особливі логічні предмети, які є об'єктивними, незалежно від того чи хтось їх помислить у даний момент чи взагалі. Це світ об'єктивно наявних у світі думок, до яких долучається розум у процесі пізнання. Треба зауважити, що під об'єктивністю Фреге розумів «незалежність від наших відчуттів, сприйнятів і уявлень, від створених внутрішніх образів, згадок про минулі відчуття тощо, але не незалежність від розуму».²¹ Інакше суть ідеї об'єктивності не збагнути.

Проблема із теорією Фреге і запропонованим ним поділом на три царства полягає у тому, що той не розвиває епістемологію як теорію наукового знання, а для Поппера – це визначальне завдання.

²⁰ Popper K. Epistemology without Knowing Subject. P. 337–338.

²¹ Фреге Г. Основи арифметики. Логіко-математичне дослідження поняття числа. Київ : Port-Royal, 2001. С. 58.

г) Поппер не приймає позицію «філософів переконання» (Декарта, Локка, Барклі, Г'юма, Рассела) – тих, хто розвивав традиційну епістемологію і досліджував суб'єктивні переконання. Згідно з Поппером, треба досліджувати не переконання (belief), а критичні уподобання (critical preference). В дослідженнях цих філософів переконання (емпіриків) багато в чому було спрямоване на раціональне обґрунтування релігійних знань, а не на розвиток епістемології. Емпіризм не вирішує тої ситуації, коли p і $\neg p$ можуть існувати одночасно й при тому не бути доведені.

д) Поппер критикує Брауера – той покликається на Канта, але не є кантіанцем. У Канта, інтуїція – джерело знання («чиста інтуїція простору і часу» – невичерпне джерело знань), яке початково ототожнювали зі сприйняттям. Водночас Поппер хвалить Брауера за те, що, на думку того, і математика, і весь світ $\exists$ створені людиною. Це антиплатонівська ідея. Як це узгоджується з іншим досягненням Брауера, на яке вказує Поппер, не зовсім зрозуміло. Адже його підходу властивий антиформалізм: допущення того, що математичні об'єкти мають існувати ще до того, як ми почали про них говорити.

Не менш незрозумілим і малопооясненим місцем міркувань Поппера є думка, на якій він неодноразово наголошує: згідно з ним, саме людина створила ряд натуральних чисел, а самі натуральні числа є продуктом людської мови і людської думки. У цьому питанні він не згоден з Леопольдом Кронекером і підтримує позицію Лейтзена Брауера.²² Варто нагадати, що суть позиції Кронекера щодо натуральних чисел зводиться до того, що цілі натуральні числа є єдиною справжньою реальністю. Йому навіть належав відомий афоризм: «Die ganzen Zahlen hat der liebe Gott gemacht, alles andere ist Menschenwerk» («Бог створив цілі числа, все інше справа рук людини»)²³ Звісно, коли ми говоримо про позиційні системи числення (двійкову, вісімкову, десяткову, шістнадцяткову тощо), то думка Поппера, безперечно, є слушною. Але коли ми говоримо про натуральне число як таке, яке є частиною формул, за допомогою яких ми описуємо закономірності навколишнього світу (наприклад, описуючи серію Пашена для атома водню за допомогою формули Рідберга, ми зустрічаємо головне квантове число, яке є натуральним числом, більшим 3), коли виявляємо наявність чисел Фібоначчі в процесі росту рослин чи константи у

²² Див., напр.: *Popper K. Epistemology without Knowing Subject. P. 344; Popper K. On the Theory of Objective Mind. P. 160.*

²³ Цит. за: *Weber H. L. Kronecker. Jahresbericht der Deutschen Mathematiker-Vereinigung. 1891–1892. Bd. 2. S. 19.*

природі (наприклад, число π) – все це, як видається, не є нашим творінням, а випливає з самої природи речей. Якби наявні в природі числові відношення й константи були іншими, то життя на Землі у наявних сьогодні формах було б неможливим (антропний принцип).

Чи можливий світ 4?

Попри наведені зіставлення ідей Поппера з міркуваннями попередників і окремі зауваги щодо природи чисел, все ж залишається відкритим питання однозначності плюралістичного погляду на світ, якщо таких світів три. Поппер наголошує на тому, що такий поділ є умовним тому й сам не заперечує проти того, що «ми можемо, зокрема, виокремити більше трьох світів».²⁴ Втім, він цього не робить, оскільки поділ на три світи видається йому вкрай зручним для пояснення суті своєї ідеї. Й вочевидь справді, якщо зіставляти ідеї Поппера з досягненнями попередньої філософії і науки, то такий поділ може видатися цілком слушним. Але його слушність з огляду на поступ науки за останні десятиліття може бути поставлена під сумнів. Зокрема виникає питання, чи можемо ми, наприклад, як світ 4 визначити простір віртуального світу?

Для прояснення змісту цього поняття скористаймося визначенням:

Простір віртуального світу – це середовище, що виступає доповненням *суб'єктивного світу* (сукупності внутрішніх станів і процесів людини, почуттів, сприйняття, думок, ідей, цінностей, які вона здатна відчуті, осягнути, збагнути) і *об'єктивної реальності* (матеріальних об'єктів, що існують незалежно від їхнього сприйняття нами й можуть бути пізнані за допомогою органів чуття і розуму).²⁵

Зрозуміло, що цей світ має щось спільне від трьох світів, про які пише Поппер: існування завдяки наявності фізичних носіїв (світ 1), взаємодія із свідомістю людини (світом 2) і вираження об'єктивних знань (світу 3), що існують незалежно від їхнього творця. Власне творцем віртуального світу виступає не лише людина, а й комп'ютер (штучний інтелект), який симулює відповідне віртуальне середовище, сповнене інформації, що не завжди може бути зрозуміла людині.

Можна, звісно, й у самого Поппера знайти міркування, яке вказує на те, що вимога, щоб світ 3 створювала саме людина, є неов'язковою. Так, в «Епістемології без суб'єкта пізнання» він пише:

²⁴ *Popper K. Epistemology without Knowing Subject. P. 333–334.*

²⁵ *Синиця А. Вступ до філософії штучного інтелекту : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2023. С. 142.*

«...книга або навіть бібліотека не обов'язково мають бути кимось написані: наприклад, серія книг логарифмів може бути створена та надрукована комп'ютером».²⁶ Не виключено, що зміст цих книг ніхто ніколи не зрозуміє, але Попперу важливо наголосити на тому, що в них міститься об'єктивне знання, яке можна було б у принципі колись дешифрувати й зрозуміти, що там було написано. Але кому це має бути зрозуміло? Що, як досягнувши в якийсь момент технологічної сингулярності, люди перестануть розуміти, що саме створює суперінтелект? А що, як зрозуміти це взагалі буде не до снаги жодним розумним сутностям? Суперінтелект сам почне творити уже за самостійно створеними правилами і законами. Він створюватиме автономний віртуальний світ цифрових візуалізацій, який зрештою суттєво розширює наше уявлення про світ з у розумінні Поппера як про світ об'єктивних знань. Віртуальний світ інтерактивний, багатовимірний і може динамічно змінюватися під впливом користувачів, якими не обов'язково мають бути саме люди. Цей світ може функціонувати на підставі власних законів і з часом він ставатиме все більш автономним і менш зрозумілим, допоки не стане цілковито автономним і нікому незрозумілим.

Віртуальний світ як окремий багаторівневий мультипростір, нетотожний нічому з того, що описував Поппер, існуватиме на перших порах паралельно вьому іншому, але в міру зростання можливостей поступового переміщення аж до цілковитого занурення людської свідомості у віртуальне середовище він стане єдиним реальним світом. Тобто, таким світом, в якому природна ідентичність буде замінена цифровою. За умови, що технології імерсивної віртуальної реальності вийдуть на якісно новий рівень, у віртуальному середовищі будуть цілковито реалізованими здатності до перцептивного відчуття, мислення, самоусвідомлення тощо. Чи є такий світ якимось вторинним чи третинним відносно справжнього (першого) світу? Як переконує Девід Чалмерс – аж ніяк. Він зауважує: «Віртуальні світи, з якими ми взаємодіємо, можуть бути такими ж реальними, як і наш звичайний фізичний світ. Віртуальна реальність – це справжня реальність».²⁷ Інакше кажучи, Чалмерс, називаючи віртуальний світ справжнім, фактично пропонує розглядати його як сутнісно нульовий світ відносно

²⁶ Popper K. Epistemology without Knowing Subject. P. 341.

²⁷ Цит. за: Sample I. «Virtual reality is genuine reality» so embrace it, says philosopher. *The Guardian*. 2022. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2022/jan/17/virtual-reality-is-genuine-reality-so-embrace-it-says-us-philosopher>.

ось цих традиційних трьох світів, він розуміє його як світ, до якого ми (чи штучний інтелект) ще маємо тільки прийти. А отже, розвиваючи цю думку далі, ми можемо прийти і до створення штучних особистостей, віртуальних спільнот, штучних суспільств, що стануть цілковито реальними у справжньому віртуальному середовищі. Із зростанням рівня автономності носіїв штучного інтелекту, які впливатимуть на творення віртуального світу як частини нашого перцептивного досвіду, подібні перспективи ставатимуть все більш реальними, навіть попри критичні міркування, які висловлюють чимало науковців, зокрема Е. Юдковський,²⁸ автор концепції дружнього штучного інтелекту, чи Д. Ланьє, який популяризував термін «віртуальна реальність» наприкінці 80-х років, а сьогодні доводить, що відповідні технології є інструменталістськими за суттю й ніколи з їхньою допомогою не можна буде створити щось, ідентичне реальному світові.²⁹

Отже, можемо зробити висновок, що з розвитком науково-філософської теорії плюралістичний підхід Карла Поппера набуває нових смислів та інтерпретацій. А осмислення суті віртуального світу порушує багато інших питань у царинах метафізики, онтології, космології та епістемології, а також спонукає поміркувати про те, чи доцільно під світом 3 розуміти все те, що не є світом 1 чи світом 2, а чи відповідне розмежування загалом потребує якісно нових підходів, нової метафізики, з позицій якої запропоновані Поппером напрацювання, послуговуючись методологією критичного раціоналізму, також будуть переглянуті. З одного боку, така фальсифікованість вказуватиме на науковість його ідей, а з іншого, на потребу подальшого розвитку наукової теорії задля розуміння сутнісної природи світу, об'єктивного, суб'єктивного, віртуального; єдиного чи множинного; світу 1, світу 2, світу 3 чи якогось ще, природа якого нам на разі не до кінця зрозуміла, але про який ми можемо запитувати, висувати і перевіряти гіпотези, формувати теорії, уточнювати їх, доповнювати чи спростовувати і так примножувати науково-філософські знання.

²⁸ Yudkowsky E. Artificial Intelligence as a Positive and Negative Factor. *Global Catastrophic Risks* / eds.: N. Bostrom, M. Cirkovic. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 308–345.

²⁹ Lanier J. There Is No A.I. *The New Yorker*, 2023. URL: <https://www.newyorker.com/science/annals-of-artificial-intelligence/there-is-no-ai>.

References

1. *Popper K.* Lohika naukovooho vidkryttia. Ohliad deiakykh fundamentalnykh problem. *Aktualni problemy dukhovnosti*. 2021. Vyp. 22. S. 170–191. DOI: <https://doi.org/10.31812/apd.v0i22.4462>.
2. *Synytsia A.* Vstup do filosofii shtuchnoho intelektu: pidruchnyk. Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2023.
3. *Frehe H.* Osnovy aryfmetyky. Lohiko-matematychne doslidzhennia poniattia chysla / per. z nim. T.M.Shanko. Kyiv : Port-Royal, 2001.
4. *Lanier J.* There Is No A.I. *The New Yorker*, 2023. URL: <https://www.newyorker.com/science/annals-of-artificial-intelligence/there-is-no-ai>.
5. *Popper K.* Autobiography of Karl Popper. *The Philosophy of Karl Popper* / Paul A. Schilpp (ed.). La Salle, Illinois: Open Court Publishing, 1974. Vol. 1. P. 2–184.
6. *Popper K.* Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge. London : Routledge & Kegan Paul, 1963.
7. *Popper K.* Knowledge and the Body-Mind Problem: In Defence of Interaction / ed. M.A. Notturmo. London : Routledge, 1994.
8. *Popper K.* Epistemology without Knowing Subject. *Logic, Methodology and Philosophy of Science III: Proceedings of the Third International Congress for Logic, Methodology and Philosophy of Science* / Rootselaar B. van and Staal J.F. (eds). Amsterdam : North-Holland, 1968. P. 333–373.
9. *Popper K.* Three Worlds. *The Tanner Lectures on Human Values*. Vol. 1 / S.M. McMurrin (ed.). Salt Lake City, Utah : University of Utah Press, 1980. P. 141–167.
10. *Popper K.* Unended Quest: An Intellectual Autobiography. La Salle, Illinois : Open Court Publishing Company, 1976.
11. *Popper K.* On the Theory of Objective Mind. Popper K. *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach*. Oxford: Clarendon Press, 1979. Ch. 4. P. 153–190.

12. *Popper K., Eccles J.C.* The Self and Its Brain. New York: Springer International, 1977.
13. *Sample I.* «Virtual reality is genuine reality» so embrace it, says philosopher. *The Guardian*. 2022. URL: <https://www.theguardian.com/technology/2022/jan/17/virtual-reality-is-genuine-reality-so-embrace-it-says-us-philosopher>.
14. *Weber H. L.* Kronecker. *Jahresbericht der Deutschen Mathematiker-Vereinigung*. 1891–1892. Bd. 2. S. 5–23.
15. Yudkowsky E. Artificial Intelligence as a Positive and Negative Factor. *Global Catastrophic Risks* / eds.: N. Bostrom, M. Cirkovic. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 308–345.

REMARKS ON KARL POPPER'S IDEA OF THREE WORLDS IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF VIRTUAL REALITY TECHNOLOGIES

Andrii Synytsia

Abstract. The article examines the idea of Karl Popper's three worlds and makes some critical remarks on the expediency of such a division in view of the prospects of modern science. It was found out that Popper actually explored the idea of three worlds throughout the entire period of his work, each time paying special attention to the world 3. This approach was necessary for him to demonstrate the correctness of the objective epistemology, which, to his mind, best explains how scientific knowledge grows. It is noted that Popper defines the world 3 as the objective world of products of the human mind, which is essential for the development of scientific knowledge, autonomous, expressed in language, self-transcendental and emergent. It is explained how the idea of the world 3 distinguishes Popper's views from other thinkers who were convinced of the objective existence of knowledge and with whose reasoning Popper compared his ideas, first of all with the views of Plato, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Bernard Bolzano and Gottlob Frege. At the same time, the author criticises Popper's somewhat arbitrary and insufficiently reasoned interpretation of natural numbers as products of the human mind. It is suggested that due to the rapid development of the latest technologies, the space of the virtual world, which has something in common with the three worlds in the sense of Popper, but at the same time is significantly different from each of them, can be interpreted as another world under certain interpretations. Such a world is interactive and autonomous and no less objective than others. In the future, it will be created only by artificial intelligence, which, under the conditions of acquiring autonomy in its actions, significantly surpassing all human cognitive abilities, achieving technological singularity and ultimately transferring human consciousness into the virtual environment, can become a single space of true reality, a qualitatively new world.

Keywords: Karl Popper's concept of three worlds, world 3, virtual reality, artificial intelligence, objective epistemology.

Надійшла до редакції 15 березня 2025 р.

Прийнята до друку 18 квітня 2025 р.

Опублікована 1 вересня 2025 р.

Синиця Андрій Степанович

Кафедра історії філософії

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська 1

м. Львів

79000

Synytsia Andrii

Department of History of Philosophy

Ivan Franko National University of Lviv

Universytetska st., 1

Lviv

79000

<https://orcid.org/0000-0002-0983-7187>

andrii.synytsia.edu@gmail.com

<https://doi.org/10.55056/apm.7748>